

СПОГАДИ ПРО МАРКІЯНА СМІШКА

Ці спогади написані виключно на підставі розповідей мого Батька про життя при приватних розмовах. Вони не претендують на цілковиту повноту. Події, що мали місце в житті Маркіяна-Ореста Смішка, певною мірою висвітлені в інших публікаціях, зокрема, в його науковій біографії, через що я намагався оминати деталі його наукової діяльності і в більшій мірі зосередити увагу читача на певних життєвих ситуаціях, які впливали на формування особистості і визначили риси його характеру як людини, патріота України, вченого. Більшість наведених спогадів про окремі епізоди життя, подані мною з розповідей самого Маркіяна Юльяновича, як я їх запам'ятав, і того, свідком чого був я сам.

Народився Маркіян¹ у небагатій родині поштового службовця Юліана Смішка (мама Станіслава, з дому Кузьмович). На той час на світі уже була старша сестра Маруся. За короткий час появилися ще п'ятеро дітей, зокрема, брат Левко та чотири сестрички, але страшна пандемія скарлатини забрала трьох дівчаток протягом одного тижня. Батько часто згадував їх, зокрема, Іринку. Самого ж Батька, який теж захворів, врятували "бабські ліки", бо лікар сказав мамі, що цей хлопець безнадійний і треба рятувати інших дітей. Декілька крапель гасу і компрес вернули малого Орчика (так його називали вдома) до життя. А далі була школа, гуманітарна гімназія і Світова війна, яка в перші дні практично позбавила багатодітну родину батька – він був мобілізований як військовий поштовий урядник. Фронти гриміли, проходили через Львів, і молоді гімназисти Орест і Левко недалеко від свого мешкання, на Замарстинові, зблизька побачили смерть, коли російський бронепоезд пройшовся кулеметною чергою вздовж вулиці, вбивши при цьому юного гімназиста, буквально в декількох метрах перед ними.

В листопаді 1918 р. розпочалась польсько-українська війна. Батько з братом записалися добровольцями у ряди Української Галицької армії. Їхній батько запропонував свої послуги при формуванні польової пошти УГА і був призначений її начальником.

В піхотних лавах Маркіян проходить майже увесь шлях УГА аж до Збруча з її перемогами і поразками, з черевним тифом, на який він захворів ще при відході зі Самбора на Львів. У зв'язку з тим, що в повітрі панувала авіація союзників Польщі, зокрема, американців (декілька з них поховані на Личаківському та Янівському цвинтарях), які наносили бомбові удари по колонах стрільців, переходи переважно були нічними. Час до часу хтось із стрільців падав від знесилення, але багато хто тратив притомність від гарячки, якою починався тиф. Так трапилося із Батьком десь між Миколаєвом і Львовом. На цій дорозі, в долині р. Зубри, в селі Бродки, біля церкви на цвинтарі похований і його найкращий гімназійний товариш Бобовник, який знайшов свій вічний спочинок тут серед інших полеглих стрільців. Надгробний пам'ятник на братській могилі, який встановили люди в 30-х роках, пережив радянські часи, хоча і був розстрілюваний енкаведиськими кулями, але він стоїть і донині. Найстрашнішими, за розповідями Батька, були багнетні рукопашні бої, в яких він приймав безпосередню участь. Глибокі шрами від багнетів назавжди закарбувалися на його тілі, через що він завжди носив краватку.

Один з епізодів боїв, про які розповідав Батько, мені дуже запам'ятався. А було це так. Навесні 1919 р. молодого стрільця Ореста залучили до групи розвідників. Щоб виявити вогневі позиції противника, необхідно було пробратися на протилежний схил видолінка. Ніхто не сподівався, що поляки змінили свої артилерійські позиції і відкрита місцевість, якою протікав струмок була добре пристріляна польовою артилерією. Низина була заболоченою з

¹ 7 листопада 1900 р. (ред.)

торф'яним ґрунтом. Батько побіг через цю ділянку, проте вже перше стрільно увійшло в землю поруч із стежиною, по якій він біг. За його розповіддю, земля розкрилася і він на хвилину знерухомів, очікуючи вибуху і прощаючись з життям. Вибух не пролунав. Очевидно, торфоболотний ґрунт не дозволив спрацювати вибуховому пристрою і земля повільно зімкнулася, але за ці лічені секунди перед Маркіяном, мов на кінострічці, пронеслося усе його коротке життя. Зрозумівши, що небезпека минула, стрілець побіг далі, на цей раз уже не стежкою, а петляючи між купинами, бо ворог продовжував обстріл, а щоб виконати завдання необхідно було добігти ще декілька десятків метрів до першого переліска. Це був лише один з багатьох епізодів боїв.

Дальші події, у вир яких кидала війна Батька, розгорталися уже в часі переходу на схід. Поворотний тиф, польовий шпиталь, де на сотні хворих був один лікар, дві медсестри і жодної таблетки ліків. Хворі лежали покотом на соломі у великій салі школи, а між ними і ті, хто вже жодної допомоги не потребував. Маркіян почав дещо одужувати, гарячка відступила і його перевели в інший будинок, де він лежав у невеликій кімнаті. Невідомо при яких обставинах село зайняли польські війська і, як наслідок – полон. Допит полоненого Маркіяна вів якийсь французький офіцер, що, очевидно, і врятувало йому на якийсь час життя. Увечері до кімнати увійшла медсестра з клунком, у якому був одяг і зі словами *“тікай, хлопче, бо завтра тебе поведуть на розстріл”* залишила одяг і зникла. Вибравшись через вікно з приміщення, Батько добрався до надзбручанських шуварів і почав свій шлях на Львів. Забігаючи наперед, скажу, що перехід вдався і, обійшовши польські *“рогачки”*, де поляки вилловлювали українських стрільців, які повертались зі Сходу, і тут же без суду їх розстрілювали, він прийшов у Львів.

А у Львові події розгортались дещо несподівано. Мама довідалась, що батько родини опинився на Великій Україні, тож взявши з собою двох доньок – Марусю і Славцю, подалась на схід. Я до цього часу не можу зрозуміти, як у тій воєнній веремії можна було, не наражаючись на смертельну небезпеку, шукати людину, не маючи з нею практично жодного зв'язку. Адже разом із поштою, військами Юліан Смішко часто міняв свою дислокацію. Очевидно, що пошуки виявились марними. Проблукавши Україною декілька місяців, мама з дітьми врешті повернулася до Львова.

У цей час Маркіян мандрував Львовом і, не заставши нікого з найближчих родичів, залишився практично під відкритим небом. І тут доля звела його з гімназійним професором історії, письменником Рудницьким (Юліаном Опільським). Він запропонував Маркіяну тимчасово пожити у них (здається на Личакові, на так званій Професорській кольонії). Це був кінець літа 1919 р. Влаштувавшись на роботу на будівництво, Батько вже мав якийсь скромний заробіток, що дозволило йому продовжити навчання і екстерном здати гімназійну матуру. Напрацювавшись фізично вдень, вечорами, а часом і ночами він допомагав Опільському готувати до друку рукописи його творів. Справа в тому, що професор мав дуже нерозбірливе письмо. Друкарською машинкою він не користувався, а в набір друкарні приймали, зрозуміло, лише виразно написані тексти. Допомога Батька полягала саме в *“каліграфічному”* переписуванні текстів відомих потім історичних творів Опільського *“Іду на вас”*, *“Ідоли падуть”*, *“Сумерк”*. Не можу з певністю твердити, що усі вони були переписувані Батьком, але частина його праці була вкладена у ці книжки. Усі дальші роки Батько надалі залишався у добрих стосунках з родиною Рудницьких і у 40-х роках ми часто відвідували їх. Мені дуже запам'яталася прекрасна колекція *“олов'яних солдатиків”*, якою мені дозволяла гратися дочка професора.

У 1921 р. Батько записується на медичні студії, наскільки мені не зраджує пам'ять, в Український таємний університет, але провчившись там менше року, залишає цю спеціальність. До 1926 р. він працює помічником бухгалтера в страховому товаристві (очевидно, там він познайомився з моєю матір'ю – своєю майбутньою дружиною), в Оссолінеум (теперішня Львівська національна наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України).

Всередині 20-х років склалася ситуація, при якій почалися переслідування польською владою учасників стрілецького руху, бувших військовиків УГА. Ще в 1919 р. ректорат Університету оголосив, що на навчання будуть прийматися лише студенти, які виконали свій військовий обов'язок перед Польською державою. Не зважаючи на протести українців, 22 березня 1919 р. Польська рада міністрів опублікувала рішення, яке повністю підтвердило розпорядження ректорату. Це змусило Батька записатись у школу підстаршин (підхорунжівка) польського війська і з квітня 1922 по січень 1923 року² він відбував цю досить нелегку службу на Верхньому Шльонську, а повернувшись у Львів, заробляв на прожиття приватними лекціями та працював на інших різних роботах. І лише у вересні 1926 р. зміг потрапити на студії в Університет.

Мій Дідусь, Юліан Смішко, мав досить гарні музичні здібності: грав на духових інструментах, співав (до 1896 р. навчався в духовній семінарії, яку не закінчив). Ці здібності передались і Батькові. У 20–30-х роках він співав у відомому хорі “Сурма”. У Варшаві їхні концерти записували на грамофонні плити, які збереглись у деяких колекціях до сьогодняшнього дня. Крім того, Батько співав й у церковному хорі церкви Св. Юра. “За німців” я з ним часто бував там. Співав він також і вдома, вранці, як тільки вставав і збирався до праці. Він знав дуже багато пісень, серед них і такі, які жоден концертмейстер співав тепер не знає. Я до сьогодняшнього дня пам'ятаю одну з коліскових пісень, яку він мені співав – про Марусю. Багато уваги він приділяв мені, читаючи казки і віршики. Коли ж я добре навчився читати, першою лектурою стали книжки патріотичного спрямування, зокрема, про козаків. Часто купував мені збірник “Світ дитини”, де теж були цікаві патріотичні оповідання.

В часі навчання в Університеті, Батько з родиною проживав на Замарстинові. На навчання він зазвичай добирався пішки, або шостим номером трамвая. Кінець зими 1928 р. видався надзвичайно холодним – морози сягали 38–39°C. Львів'яни не були пристосовані до таких холодів, адже тоді ніхто ще не бачив “куфайок”, шапок-вушанок та валянків. Головний убір – капелюх або кашкет, а при великих морозах – лещетарські в'язані “навушники”. На головних вулицях міста через кожні 150–200 м палали багаття, біля яких рідкі пішоходи могли трошки зігрітись. Поспішаючи на заняття, Батько вирішив скористатися трамваем, проте водій, вказавши на замерзлого чоловіка на лаві, висадив його, бо “одного такого я вже везу”.

Завершивши університетські студії і захистивши докторат, Маркіян залишився працювати на кафедрі археології, проте його “українськість” не дала йому можливості вийти на рівень доцента. Я сам бачив документ, підписаний тодішнім ректором Університету, проф. Козловським³, в якому було дослівно таке: “Ви не можете претендувати на посаду доцента, через те, що Ви не є Римо-Католицького віровизнання”. Востаннє я цей документ представляв на ювілейній конференції з нагоди 100-х роковин з дня народження Батька. Так до початку війни, незважаючи на значні наукові досягнення – на той час з-під його пера вийшли дві монографії, – він перебував на посаді старшого асистента⁴.

Дуже багато часу він відводив літнім археологічним розвідкам околиць Львова. Ці мандрівки, разом з такими вченими як Іван Старчук, Ігор Свешніков проводились і в післявоєнний час, свідком чого був і я, подорожуючи північними околицями міста. Ні танкодрому, ні дач у той час там ще не було і мальовничі озера з піщаними берегами вабили своєю літньою прохолодою.

У 1934 р. разом із своїми товаришами, майбутніми професорами Варшавського університету Казиміром Маєвським та Лондонського університету Тадеушем Сулімірським, Батько вирушив у тривале наукове відрядження до Радянського Союзу для ознайомлення з науковими фондами та музеями. Побували вони в Петербурзі, Москві, Києві, Криму. Так він

² В інших джерелах подаються 1923 і 1924 роки – служба в польському війську (ред.).

³ Тут помилка. Проф. Козловський (мабуть, Леон) ніколи не був ректором (ред.).

⁴ Насправді в 1937–1939 роках Маркіян Смішко був ад'юнктом кафедри праісторії (ред.).

опинився і в Україні, в тому пеклі голодної смерті, яку організувала для Українського народу диявольська сила під короткою назвою ВКП(б). Як не дивно, але їх провезли так, що вони не дуже і помічали сліди цього страшного голодомору (але я думаю, що Батько просто боявся вдома про це мені говорити). Мої здогади ґрунтуються на тому, що, перебуваючи в Києві, він зайшов до маминої тітки, яка виїхала на Схід ще в часі Першої війни, Євдокії Юрачківської. На той час вона з двома дітками страшенно бідувала – чоловіка арештували і послали будувати Білморсько-Балтійський канал. Тітка зразу дуже налякалася, побачивши незнайомого “закордонного” чоловіка, та ще й у клітчастому піджаку (майже точно, як у радянських кінофільмах зображали шпигунів). Батько побачив ті чорні злидні, голодних дітей – Павлика та Лесю (третя, найменшенька дитина, померла), вирішив допомогти. Він дав тітці сто доларів, з якими вона пішла в “Торгсін” (торгівля з іноземцями), щоб закупити їжі. Який же був розпач жінки, коли набравши товару, вона не знайшла грошей... Їх вкрали. Про цю досить прикру подію розповів мені уже в дев’яностих роках Павло Юрачківський. Разом з тим, у часі відрядження Батько познайомився з багатьма вченими-археологами, серед яких він згадував найчастіше В. Петрова, Шевченка з Києва та Піотровського (директора Ермітажу) з Ленінграду. Деякі зі знайомих археологів пізніше переїхали працювати до Львова у відділ археології, а потім і у новостворений Інститут суспільних наук.

Після приєднання західної частини України до Радянського Союзу у Львові були створені філіали різних академічних інститутів, у тому числі і відділ Інституту археології АН УРСР, який у 1940 р. очолив Маркіян Смішко. На той час працювали ще старі передвоєнні вчені, більшість з яких у післявоєнний час або добровільно, або примусово залишили Львів. Разом з працею у відділі Батько читав лекції і в Університеті.

Цікава ситуація склалася у Батька при проведенні однієї з експедицій, про що я дізнався лише в 1992 р. від одного з її учасників (здається, фотографа, який ще перед війною був арештований, вивезений в Казахстан, там працював у геологічних експедиціях і повернувся в Україну в кінці 80-х років. Жив він у м. Надвірна, де і закінчив свій життєвий шлях). Прізвища його я не пам’ятаю⁵. Отримавши в бухгалтерії аванс на проведення розкопів і використавши їх за призначенням, Батько написав інформацію про проведені роботи і почав складати науковий звіт. Він правдиво написав, скільки коштів було витрачено на ті чи інші роботи. Проте такий звіт не задовольнив бухгалтерію, яка вимагала розписати все до копійки: де квитки на проїзд, де відомості про виплату робітникам зарплати і т.д. Звичайно таких “документів” не було. Батько тоді ще не знав, що Радвлада – це “учьот і проверка” при повному недовір’ї до виконавців робіт. Адже перед тим він отримав від Польського уряду (800 зл.), як би тепер сказали “грант” (тоді це називалась “наукова стипендія на проведення досліджень”) і після проведення робіт вимагали лише оформити науковий звіт про роботи та отримані результати досліджень. Так він розумів, що мало бути і цього разу. Але ні. Йому нарахували розтрату і примусили віддати увесь одержаний аванс у сумі 2000 руб. Таких грошей у нього не було і їх почали вираховувати зі скромної наукової платні.

У вирі воєнного лихоліття Другої світової війни наша маленька родина практично в перші її дні була позбавлена житла. Німецька авіація наносила бомбові удари по залізничному вузлу Підзамча, а артилерія з півночі (від села Збиранка) вела інтенсивний обстріл. Ми тоді мешкали в 200–300 метрах від станції в невеликому будиночку моєї бабусі (по маминій лінії). Один зі снарядів влучив у димар будинку, вкинувши в помешкання масу сажі. Схопивши чорний від сажі “паунок” з двомісячною дитиною, Батько з мамою кинулись перебігати до середмістя на площу Ринок, де були глибокі підвали і де можна було надійно переховуватися від бомб. Зокрема, в цокольному приміщенні на пл. Ринок, 10 розташовувався “Маслосоюз”, а бухгалтером там працював Михайло Кузик – чоловік батькової сестри Марусі – отже, була нагода там пересидіти бомбардування. На щастя ці бойові дії тривали недовго і настала майже дворічна перерва у війні, пов’язана з приходом

⁵ Мова йде про палеолітознавця Михайла Клапчука, але він ніколи не був фотографом (ред.).

Червоної армії й усіх тих бід, які прийшли разом з нею. Таким чином “золотий” вересень для нас у буквальному значенні став “чорним”.

У часи гітлерівської окупації Львова Батько залишався в місті як відповідальний за майно Академії наук. Що це була за посада і як її сприймали нові окупанти – я не знаю. Очевидно, матеріального забезпечення з цього не було, жили ми впроголодь (хоча я цього не відчував) – мама розповідала, що доводилось варити і лушпиння з бараболі, а щоб якось заробити, вечорами Мама з Батьком сідали до столу і спеціальним пристроєм, який нагадував викрутку з чохлам, набивали тютюн в трубки з папіросного паперу (бібули). Так вони виготовляли сигарети, які потім відносили в одну із багатьох маленьких крамниць на Руській вулиці, або площі Ринок.

Достеменно я цього не знаю, але Мама розповідала, що два рази німці забирали Батька в тюрму на ніч як заложника. Це означало, що якби в цю ніч хтось із німців загинув, то заложників розстрілювали. На щастя такого в той час не трапилось.

В перші воєнні роки ми жили в непоганому двокімнатному мешканні біля львівської пивоварні при вул. Вільність. Але в липні 1942 р. нас звідти виселили, плануючи розширення гетта, і, не маючи куди подітися, ми переселилися на теперішню вул. Винниченка (тоді Чарнецького), в академічний будинок № 26, де Маркіян Юльянович і прожив до кінця життя. На той час тут жив відомий український вчений-геолог професор Юрій Полянський, незабаром з Чернівців приїхав мовознавець професор Василь Сімович, професор математики Львівської політехніки Іван Сітницький з родиною, професор М. Музика, який у перші дні “визволення” був арештований та вивезений в Казахстан, звідки повернувся вже після війни, його дружина, відомий мистець Ярослав Музика, секретар НТШ пан Дмитрів, бібліотекар Павлик та інші цікаві люди. З усіма сусідами батьки були в добрих і навіть дружних стосунках, спілкувалися з ними. Більшість зі згаданих вчених і в часі німецької окупації плідно працювали, про що свідчать численні публікації, літературні та мистецькі твори. Як громадську роботу за часів окупації Юрій Полянський виконував обов’язки заступника міського голови Львова. У 1943 р., коли почав проглядатися безславний кінець гітлеризму, Ю. Полянський підійшов до Батька і запропонував йому виїхати в еміграцію на Захід, сказавши при цьому: *“Збирайте свої пожитки, я допоможу вам транспортом і тікайте, бо большевики вас замордують”*. На це була відповідь, що *“це моя земля, тут я народився і як так станеться, то хай тут я і загину”*. Так ми практично зі Львова майже нікуди в ті лихі часи не виїздили, правда декілька разів нас з Мамою в часі бомбардувань Батько відправляв “на рідні села” в м. Комарно-гора, що за 40 км від Львова, до маминої тітки. З транспортом тоді було суцужно, але, щоб відвідати нас, Батько долав цю відстань пішки в один день. Недавно мені до рук потрапив один цікавий документ про ті часи. Це звернення коменданта будинків Академії наук Хомяка до органів МГБ в Комарні, в якому він клопочеться про повернення матраців і коців, які були забрані (реквізовані) міліцією з будинку тітки, де ми проживали. Очевидно, що жодних таких речей ми з собою не мали. Це були тітчині речі, але “трофейні команди”, які йшли услід за “визволителями”, грабували хати, ніби то, для потреб армії та шпиталів. Так були вилучені і згадані речі. Намагаючись допомогти тітці повернути вкрадені речі (а в часі війни це була велика цінність), Батько і звернувся з відповідним клопотанням до адміністрації Академії наук.

В часі бомбардувань Львова – а бомби падали дуже близько від нашої домівки – бомбили військові казарми на вул. Лисенка та Кривоноса, ми пересиджували в підвалі, а Батько спостерігав за бомбардуванням, щоб вчасно скинути з даху чи горища запалювальні бомби або освітлювальні прилади, які скидали на парашутах.

Наближення Червоної армії дуже підняло бойовий дух польського населення. Були організовані “боївки”, в плани яких входило захоплення Львова і перетворення його в польське післявоєнне місто. Безпосередньо після переходу радянських військ через Львів тут на 2–3 дні настало безвладдя, червоний прапор на ратуші замінили біло-червоним. Польські боївкарі вимордовували українське населення. Особливо небезпечно було в тих будинках, де

жило змішане польсько-українське населення. Багато з польських сусідів відкривали боївкарям брами і починався терор. Наш будинок у цьому відношенні мав певний спокій. Мешканці, за виключенням однієї польської шовіністки, були українцями. Міцні сталеві вхідні брами зачинялися на ніч і додатково були підперті залізними дрючками. Таким чином, воєнне лихоліття для нас минуло відносно спокійно – з близької родини майже ніхто не загинув. Проте нервові стреси не минули для Батька безслідно – він захворів на нервовому ґрунті, тіло дуже розпухло і сусід лікар виходжував його, вколюючи, за словами Мама, солоний розчин. Так, чи інакше, хвороба відступила.

Розпочалися післявоєнні будні. Зокрема, на всіх рівнях працівники повинні були писати автобіографії, заповнювати листки з обліку кадрів та інші документи. При цьому відповідні органи по декілька разів повертали вже написані тексти з вимогами різних уточнень. Треба було давати пояснення, що робив у часі німецької окупації, чи є родичі за кордоном, з ким підтримуєш зв'язки (дуже влучною у цьому відношенні була відповідь головного героя Першої світової війни Й. Швейка при його допиті на поліцейському постерунку, але тут було не до жарів), хто виїхав. Лячно було Батькові і за родину, і за себе. Адже і брат Левко був за кордоном, і сестри з дітьми виїхали на Захід. Правда брат виїхав ще після польсько-української війни, в Празі навчався, там і працював. Перед війною у Львові він не був. Приїхав лише в кінці війни, тут одружився і разом з дружиною вони виїхали на Захід. В усіх автобіографіях Батько зазначав, що доля братів і сестер йому невідома. Декілька таких аркушів з автобіографіями збереглися.

Така ж ситуація склалася із його батьком, який “пропав” у роки Першої світової війни. Насправді в лавах УГА він потрапив на Східну Україну, працював у Вінниці, а пізніше у Харкові, нібито в Міністерстві освіти. Після загибелі Скрипника, у 1934 р. був арештований “за зв'язь со шпiонами” (усна інформація М. Івасюти з матеріалів харківського архіву) і дорогою на Сибір загинув за нез'ясованих обставин. Похований у станиці Сухо-Безводна на півдні Самарської обл. Росії. В час війни його могилу якимось чином відшукав брат моєї Мама Станіслав Дикас, якого везли цією дорогою з м. Котласу в Іран як добровольця формованої у той час польської армії.

День народження Батька припадав на роковини большевицької “революції” в Петрограді. Після відповідної святкової демонстрації, а був це 1947 рік, до нас завітали працівники відділу археології – він тоді розміщався на вул. Коперника, 15. Як подарунок, вони принесли виконаний олійними фарбами великий портрет Батька на його робочому місці⁶. Це була робота художниці Манастирської, батько якої працював у відділі інженером-геодезистом. Портрет цей і дотепер є у відділі археології на вул. Винниченка⁷. Доля ж родини Манастирських була сумною. В час розгулу сталінських репресій 1949 р. до них вночі приїхали червонопогонники, дали півтори години на збори і повезли на Сибір. Зрештою, не лише їх з відділу забрали. Ситуація була такою, що і у нас були приготовлені речі на виїзд. Багато речей, зокрема, весільних подарунків, які батьки зберегли навіть в часі війни, Мама продала через комісійні крамниці, вважаючи, що у віддалених місцях гроші більше знадобляться, ніж сервізи. Свята наївність... Ми з тими грошима в Сибіру пропали б. Найпридатнішими там були знаряддя, якими можна було б викопати землянку для виживання в Красноярській тайзі.

Гудіння двигуна вантажівки вночі змушувало Батька кидатись до вікна – чи не за нами приїхали. На щастя ця лиха доля нас обійшла.

Влітку кожного року Батько виїздив на розкопи, а інколи і по два-три рази. Цікаву розповідь я почув від нього, коли він повернувся з експедиції з Волинської області. Після роботи в полі, ввечері, Батько сидів при гасовій лампі в сільській хаті, щось писав чи читав. Вікно було відкрите і раптом у вікні появляється кремезна фігура з автоматом і запитує: “Що

⁶ Фотографію портрета Маркіяна Смішка поміщуємо на вклейці перед текстом статті (ред.).

⁷ На портреті є підпис О. Манастирської і рік 1948 (ред.).

ви тут робите?” Батько розповів йому, і зі словами: “Спокійно працюйте, нікого не бійтеся, ви є під охороною Нашої республіки”, – бойовик зник у вечірній темряві.

Декілька разів Батько і мене брав із собою, зокрема, коли виїздили на окремі археологічні об’єкти групи співробітників для проведення наукових семінарів, з якими я мав можливість спілкуватися. Зокрема, я побував на Коломийщині, в селі Острівець – це був 1955 рік. Пізніше там йому вдалося відкрити майстерню скловарів III–IV ст. – першу на теренах Західної України⁸. Знахідка була добре датована римськими “срібними” (з великою домішкою міді) монетами. Він декілька років присвятив вивченню решток цієї майстерні, зокрема, цікавився складом скловиробів, для чого відсилав уламки скла для проведення силікатних хімічних аналізів у Мінськ.

При виїзді на розкопи Батько завжди знімав з ошадної книжки “зекономлені” на сигаретах гроші, ніколи не брав з роботи спальний мішок, чи “розкладушку”, а завжди брав це зі своїх запасів, куплених за свої кошти. Очевидно, Мамі це не подобалось, бо витрати були значними, але він уважав себе високооплачуваним, порівняно з іншими працівниками експедиції, і вважав за свій обов’язок частково оплачувати навіть їхнє харчування (адже вони отримували “експедиційні” 1 крб. 40 коп., а він – 3 крб.). Про це я дізнався від свого однокурсника Володимира Щерби, який, бажаючи трохи підзаробити, влітку на канікулах працював лаборантом у Батька на розкопах.

Дуже рідко Батько використовував відпустки. Наскільки я пам’ятаю, то він провів із родиною лише одну відпустку влітку 1954 р., коли ми з Мамою вперше поїхали на Чорне море в Ялту на 10 днів, зробили подорож морем з Ялти до Батумі і, назад в Одесу теплоходом “Победа”, а далі – з Херсона Дніпром до Києва.

Я часто бував у відділі, був знайомий з усіма його працівниками. Зацікавленість археологією у мене проявилась ще в шкільні роки, і коли у 1956 р. я став перед вибором, куди піти вчитися і сказав Батькові, що хочу стати археологом, Батько з якимсь сумом заперечив, сказавши дослівно таке: “Я тобі не раджу, бо тепер це не наука, а політика”. Найближчою до археології мені здалася геологія і Батько схвалив мій вибір.

Окремо хочу згадати велику батькову працелюбність. Він, працюючи в Інституті, приходив з праці о 7–8-й годині вечора. Після вечері сідав до праці над підготовкою лекцій (до 1954 р. він працював на посаді доцента в Університеті). Світло в кабінеті не гасло до 1–2 години ночі. Окрім того, необхідним атрибутом його життя були піші заміські прогулянки у нечисленні вихідні дні (бо в неділю він обов’язково працював до обіду), а коли відділ разом з Інститутом був переміщений на вул. Радянську, 24, поруч з будинком, в якому ми проживали, він не йшов найкоротшою дорогою, а обходив Високий Замок (це понад 2 км) і лише так потрапляв на роботу.

Вставав Батько рівно о 6-й год., робив легку гімнастику, а потім був “ритуал” гоління. При цьому використовував він лише справжню голярську бритву і лише десь за сімдесят, коли став гірше бачити, перейшов на “безпечну бритву”. Ще однією гарною рисою Батька був ранішній спів. Він знав дуже багато пісень і співав вранці десь 30–40 хв., готуючи сніданок. О 8.30 він ішов до праці.

Дуже багато уваги Батько приділяв роботі з аспірантами. Працював він з ними як в Інституті, так і в полі. Деякі його аспіранти (С. Пеняк, Е. Балагурі) були на Закарпатті, і якось влітку 1965 р. він попросив мене взяти нашу машину і поїхати до них на експедиційні роботи на Закарпаття. Їздили ми і по селах (нерідко бездоріжжям) Львівщини, коли Батько збирав матеріали для підготовки тому з “Історії міст і сіл Львівської області”.

Перебуваючи вже на пенсії, він часто навідувався до відділу, там йому залишили робоче місце, він консультував співробітників, працював над публікаціями. Будучи опонентом при захисті дисертацій, він дуже уважно ставився до аналізу робіт. В останні місяці та дні свого життя він дуже активно працював над докторською дисертацією

⁸ Майстерня скловиробництва пізньоримського часу відкрита і досліджена Маркіяном Смішком в с. Комарів Чернівецької обл.

Т. Сміленко. Це була дуже велика як за тематикою, так і за обсягом праця. Працював він з нею від ранку до пізнього вечора, при цьому досить інтенсивно кутив. Почувався Батько в останні дні, може тижні, не дуже добре – в нього опухали ноги. Але він уважав, що це наслідок удару в коліно при падінні. Насправді так проявлялася “серцева недостатність”, але до лікарів він не звертався. Написавши рецензію, в четвер 19 березня Маркіян Юльянович відіслав її до Києва, де мав у вівторок, 24 березня 1981 р. відбутися захист. Квитки на поїзд були придбані на понеділок, а в п’ятницю, 20 березня о 10 год. Батька не стало.

Так у праці закінчив Батько свій життєвий шлях. Поховали його на Янівському кладовищі поруч з дружиною, де спочиває його Мама та малолітні сестрички.